RITA GRĀVERE

DAŽI 19. GS. ZEMGALES IEDZĪVOTĀJU MŪŽA ILGUMA UN NĀVES CĒLOŅI PĒC ANTROPOLOĢISKO EKSPEDĪCIJU MATERIĀLIEM

1939. gadā LU Anatomijas institūts, sadarbojoties ar Tautas dzīvā spēka institūtu, Zemgales novada trīs pagastos laikā no jūnija līdz vasaras beigām īstenoja antropoloģiskās izpētes programmu, kurā nozīmīga vieta bija atvēlēta arī sociālās antropoloģijas problēmām. Cilvēku aptaujas sadaļā, kuru izveidoja J. Prīmaņa vadītā Anatomijas institūta līdzstrādnieki un Tautas dzīvā spēka institūta darbinieki, ietilpa vairāki demogrāfiskā, ģenealogiskā, medicīniskā un sociālā virzienā motivēti jautājumi.

Kādas bija ieceres, apkopojot un izvērtējot šo milzīgo materiālu, mēs nezinām, jo Otrais pasaules karš pārtrauca iesāktos antropoloģiskos pētījumus Latvijā, turklāt lielākā daļa pētnieku aizklīda svešumā, tā arī nepaspējot apstrādāt un apkopot darba rezultātus. Tāpēc arī Zemgales novada antropoloģisko ekspedīciju materiāli (veidlapas) vairāk nekā 50 gadu nogulēja Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzeja krājumā. Lai šos materiālus varētu izmantot ne tikai antropoloģiskiem secinājumiem, bet arī kā vēstures avotu, ko varētu sabalsot ar dokumentētās vēstures avotiem, bija nepieciešams pārbaudīt un apkopot tās plašo sociālās aptaujas daļu.

Antropoloģiskā ekspedīcija prof. J. Prīmaņa vadībā veica pētījumu Zemgales novada Sīpeles, Līvberzes un Bērzmuižas pagastā, fiksējot antropoloģiskajās anketās cilvēku atmiņas par savu priekšteču (dzimtas locekļu tēva un mātes līnijā) identitāti, mūža ilgumu un nāves cēloni. Antropoloģiskā ekspedīcija, kuras pētnieki (K. Arāja vadībā) 1939. gada vasarā aptaujāja un izpētīja Sīpeles pagastā 630 cilvēku¹, Līvberzes pagastā – 731 cilvēku², bet Bērzmuižas pagastā – izpētīja 1176 cilvēkus³. Kopumā aptaujāti un antropoloģiski izpētīti 2279 cilvēki, sākot no jaundzimušiem bērniem līdz pat 97 gadus veciem sirmgalvjiem.

Pamatojoties uz atzīto vienas paaudzes aptuveno rādītāju (30–33 gadi), vecuma struktūra ļāva sadalīt visu Zemgales novadā izpētīto antropoloģisko materiālu trijās vecuma grupās jeb paaudzēs. Pirmā jeb vecākā paaudze (dzim. no 1842. līdz 1880. g.) aptvēra 22% no visu izpētīto iedzīvotāju skaita, kas kopumā ataino tā laika demogrāfisko struktūru. Absolūtos skaitļos šo paaudzi pārstāv 504 antropoloģiskai izpētei pakļauti cilvēki.

Ielūkosimies šo cilvēku, kas dzima 19. gs. vidū un otrajā trešdaļā (no 1842. līdz 1880. gadam) un kuru vecums 1939. gadā bija no 64 līdz 95 gadiem, dažos dzimtu vēstures rādītājos, kā tos fiksējusi viņu atmiņa. Turklāt tieši vecākā paaudze pārstāv to laiku vēsturē, kad tiek uzskatīts, ka dzimtas saknes, tātad atmiņa par savas dzimtas piederīgajiem, varēja būt visstiprākā. Mums ir iespēja ielūkoties cilvēku atmiņas īpatnībās, izsekojot savus senčus ne tikai tēva, bet arī mātes līnijā. Uzskatāmības labad viss materiāls sadalīts atsevišķās piecgadēs (1. tab.).

Kopumā Zemgales novada vecākie cilvēki, kas aptaujas laikā bija 84–97 gadu veci (dzimuši no 1842. līdz 1855. gadam), veidoja 27 cilvēku lielu kopu. Sīpeles pagasta vecākā iedzīvotāja, ko 1939. gadā anketēja, bija Jūle Brigadere, dzim. Dreimane (dz. 1844. g.). Viņas saknes tēva līnijā gan meklējamas Dobeles apkārtnē, toties mātes senči (Meilandu dzimta) izsenis bijuši sīpeliēši. Tāpēc par īsti vecāko Sīpeles pagasta iedzīvotāju gan mātes, gan tēva līnijā jāuzskata Kārlis Silindriķis, kas dzimis 1845. gadā. Gan viņa tēva Anša Silindriķa, gan arī mātes – Lavīzes, dzim. Sildedzis, saknes meklējamas Bērmuižas pagastā. Šīs abas saradojušās dzimtas, kā to liecina J. Strauberga pētījumi,⁴ minētas dokumentos no 1780. gada. Arī 1853. gadā dzimuši Emīlija Komandiers, dzim. Dziedre, pārstāv vienu no senākajām Sīpeles pagasta dzimtām, kuras saknes iestiepjas vēl 17. gs. un 18. gs.⁵

Līvberzes pagasta vecākās iedzīvotājas 1939. gadā bija 94 gadus vecā Karlīne Ercbergs, dzim. Šteinerts (dz. 1845. g.), un 92 gadus vecā Līna Freimentāls, dzim. Zommers (dz. 1847. g.). Zommeri (ģim. nr. 253) šajā pagastā minēti 1851. gada revīzijā,⁶ Ercbergi – 1858. gada revīzijā (ģim. nr. 38).⁷

Savukārt Bērmuižas pagasta vecākais dzīvojošais iedzīvotājs bija 97 gadu vecais Kristaps Brūms (dzimis 1842. gadā Bērmuižas pagastā). Viņš bija savam laikam un kārtai tik kolorīta personība, ka acīmredzot piespiedis ārstu Kārli Arāju fiksēt antropoloģiskajā anketā viņa savdabīgo *credo*: kad bijis jauns, tēvs devis maizi, tagad dēls dod, strādājis nekad neesot.⁸ Arī visi tēva un mātes senči (Freibergi) vairākās paaudzēs dzimuši šajā pagastā. Viņš arī vienīgais no savas paaudzes atcerējās un zināja sava tēvatēva un tēvamātes vārdu, atcerējās pat to, ka tēvatēvam un tēvamātei uzvārdu vēl nebija. Šis cienījamais 97 gadus vecais sirmgalvis gan bija aizmirsis, mātes tēva vārdu, toties atcerējās vienīgi mātesmātes vārdu – Lība. Viņš arī vienīgais no savas paaudzes 9 aptaujātajiem cilvēkiem zināja savu senču miršanas vecumu; neviens no viņiem nebija nodzīvojis ilgāk par 80 gadiem.

Mūža ilgums

Viens no demogrāfiskās programmas rādītājiem, kas bija ietverts tālaika antropoloģiskajā anketā, fiksēja vecāku un vecvecāku (gan tēva, gan mātes līnijā) dzīves ilgumu un nāves cēloni. Pārlūkojot anketās ierakstītos mūža ilguma un nāves cēloņu datus, var secināt, ka vispārpieņemtie priekšstati par iepriekšējo paaudžu spēcīgo fizisko uzbūvi un ilgo mūžu, it īpaši sieviešu vidū, ir stipri pārspīlēti un shematizēti. Zinātnieku interesi izraisa ne tikai iespēja pārliecināties, ko

un cik par savas dzimtas iepriekšējām paaudzēm, to slimībām un nāves cēloņiem atcerējās paši cilvēki, bet arī paaudžu atmiņā saglabājušās miršanas diagnozes.

Vecākajā grupā iedzīvotāju (dzimuši 1842.–1855. gadā) tēvu mūža ilgumu un nāves cēloni spēja atcerēties 74% aptaujāto (2. tab.). Spriežot pēc viņu atmiņām, tēvu, t.i., iepriekšējās paaudzes vīriešu, dzīves ilgums bijis ļoti dažāds, sākot no 30 gadiem līdz pat 95 gadiem. Lielākoties tas svārstījās no 50–60 līdz 90–95 gadiem. Vidējais tēva mūža ilgums līdz ar to bija aptuveni 72,2 gadi.

No tās vecuma grupas cilvēkiem, kas 1939. gadā bija 79–83 gadu veci (dzimuši 1856.–1860g.), sava tēva mūža ilgumu un nāves cēloni atcerējās 78,9% aptaujāto. Pēc šo cilvēku atmiņām tēvu mūža ilgums svārstījies no 35 līdz 90 gadiem, tomēr visbiežāk bijis 59–90 gadu. Tādējādi iepriekšējās paaudzes vīriešu vidējais mūža ilgums, pēc viņu bērnu sniegtajām ziņām, bija 76,7 gadi.

To cilvēku vecuma grupā, kam 1939.g. vasarā bija 74–78 gadi (dzimuši 1861.–1865.g.), tēva mūža ilgumu un nāves cēloni atcerējās 94,2% cilvēku. Pēc viņu sniegtajām ziņām, iepriekšējās paaudzes vīriešu (tēva) miršanas vecums svārstījās no 35 līdz 107 gadiem, vidēji tas bijis 70,8 gadi.

Savukārt starp cilvēkiem, kas dzimuši 1866.–1870. gadā, ziņas par tēva mūža ilgumu sniedza 93% aptaujāto. Pēc viņu sacītā, tēvu dzīves ilgums bijis no 30 līdz 94 gadiem, vidēji – 68,2 gadi.

No 64 līdz 68 gadus veciem aptaujātajiem (1871.–1875.g. dzimušajiem) ziņas par tēva mūža ilgumu un nāves cēloni sniedza 92,9%. Viņu tēvu mūža ilgums svārstījies no 25 līdz pat 100 gadu vecumam; vidēji tas bijis 68,4 gadi. Šajā ziņā šās vecuma grupas cilvēku atmiņas līdzinās iepriekšējās vecuma grupas cilvēku sacītajam. Varam secināt, ka tās, visai iespējams, ataino reālo dzīves ainu.

Jaunākie no Zemgales novada vecākajā paaudzē aptaujātie, kam 1939. gadā bija 59–63 gadi (dzimuši 1876.–1880.g.), tēva mūža ilgumu un nāves cēloņus atcerējās 93,7% gadījumu. Trim cilvēkiem no šās grupas (2,2%) tēvi vēl bija dzīvi. Augustes Bučiņas tēvam Jānim Klavierim no Džūkstes pagasta tolaik bija 87 gadi (dz. 1852.g.), Līvberzes pagasta iedzīvotājas Emīlijas Brancis tēvam Kārlim Švānam bija 100 gadu (dz. 1839.g.), bet 60 gadu vecais Bērmuižas iedzīvotājs Krišjānis Brūms (dz. 1879.g.) atsaucās uz savu vēl dzīvo un rakstā jau pieminēto 97 gadus veco tēvu Kristapu Brūmu (dzimtas Nr. 266).

Pēc viņu sacītā, iepriekšējās paaudzes vīriešu mūža ilgums svārstījies no 30 līdz pat 102 gadiem. Vidējais mūža ilgums bija 71,6 gadi. No šīs grupas aptaujātajiem cilvēkiem, kam pašiem bija 59–63 gadi, divi cilvēki atzina, ka viņu tēvi vēl ir dzīvi. Tā, Emīlija Brancis, dzim. Šēnbergs, no Sīpeles pagasta stāstīja, ka viņas tēvam Kārlim Šēnbergam esot 100 gadu (dz. 1839. gadā).

Kopumā no vecākajā paaudzē aptaujātajiem ziņas par tēva mūža ilgumu un nāves cēloni varēja sniegt 91,3% cilvēku. No 59 līdz 74 gadu vecumam atmiņas par tēva mūža ilgumu bija saglabājuši 93–94% cilvēku. Vecāka gada gājuma cilvēkiem,

īpaši pēc 83 gadu vecuma, atmiņa bija vājāka. To cilvēku grupā, kuri bija 59–68 gadu veci, 1,1% gadījumu tēvs vēl bija dzīvs; tēviem šajā laikā bija 87–100 gadu. Sava tēva mūža ilgumu Zemgales novada vecākā paaudze vērtēja no 25 līdz 107 gadiem, vidēji – 69,2 gadi. Tas nozīmē, ka iepriekšējās paaudzes vīriešu vidējais mūža ilgums bijis daudz īsāks par maksimāli nosaukto un arī daudz īsāks par mūsu priekšstatos iztēloto priekšteču visai ilgo mūžu, turklāt neaizmirsīsim, ka ziņas sniedza ilgdzīvotāju paaudze.

Tas, kā savu mūža garumu vērtē vecākā paaudze, iespējams visai reāli atspoguļo īstenību. Šajā ziņā uzmanība jāvērs uz kādu tendenci, ko fiksē iepriekšējā paaudzē konstatētā atšķirība starp to, kā mūža ilguma samazinājumu atceras cilvēki, kas paši dzimuši laikā no 1861. līdz 1865. gadam un no 1866. līdz 1870. gadam. Šī tendence iespējams nav subjektīva, saistīta ar atmiņas īpatnībām, bet tā varētu arī norādīt uz kādu objektīvu šās parādības cēloni. Toties to cilvēku atmiņa, kuri bija vecāki par 75 gadiem, šķiet, vairs neatspoguļo realitāti.

Ziņas par mātes mūža ilgumu un nāves cēloni visvecākajā Zemgales novada iedzīvotāju grupā (dzimuši 1842.–1855.g.) varēja sniegt 48,2% aptaujāto, kas ir gandrīz uz pusi mazāk nekā to, kas atceras tēva mūža garumu (3. tab.). Pēc viņu sacītā, mātes dažādu cēloņu dēļ vai nu mira ļoti jaunas, sākot no 26 gadu vecuma, vai arī nodzīvoja līdz pat 98 gadiem. Vairākumā gadījumu gan mūža ilgums svārstījās no 60 līdz 98 gadiem, tomēr visbiežāk – no 50 līdz 90 gadiem. Vidējais mūža ilgums bija 68,6 gadi, un, kā izriet no viņu jau sirmo bērnu atmiņām, tas bija pat mazāks par vīriešu vidējo mūža ilgums 18.gs. beigās.

To cilvēku grupā, kuri dzimuši no 1856. līdz 1860. gadam, mātes miršanas vecumu un nāves cēloni atcerējās 84,2% aptaujāto. Pēc šo cilvēku atmiņām, iepriekšējās paaudzes sieviešu mūža ilgums svārstījies no 56 līdz pat 102 gadiem (vidēji 73,2 gadi).

To cilvēku vecuma grupā, kuri dzimuši no 1861. līdz 1865.g., mātes mūža ilgumu un nāves cēloni zināja 84,1% aptaujāto. Viņu mātes dzīves ilgums svārstījies no 33 līdz 102 gadiem (vidēji 65,6 gadi).

No cilvēkiem, kas 1939. gadā bija 69–73 gadu veci (dzimuši 1866.–1870.g.), mātes mūža ilgumu zināja 87% aptaujāto, un viņi to vērtēja no 37 līdz 100 gadiem. 2% aptaujātajiem mātes vēl bija dzīvas. Piemēram, Kristapa Ercberga mātei Karīnei Šteinertei no Līvberzes pagasta bija 94 gadi, bet Sesavas pagasta iedzīvotāja Jāņa Grenberga mātei Trīnei Nākums 1939. gadā bija 89 gadi. Pēc bērnu atmiņām, vidējais mātes mūža ilgums bija 69,6 gadi.

To cilvēku vecuma grupā, kas dzimuši 1871.–1875.g., mātes mūža ilgumu un nāves cēloni zināja 92,1% aptaujāto. Pēc viņu atmiņām, mātes mūža ilgums svārstījies no 28 līdz 100 gadiem (vidēji 70,4 gadi). Izbrīnu rada tas, cik ļoti šie dotumi atbilst tēvu datiem. Tie apliecina divas tendences: pirmkārt, arvien lielāks skaits cilvēku mirst jauni (no slimībām), otrkārt, tie uzrāda iespējami ilgāku mūžu. Arī starp šās grupas cilvēkiem bija tādi, kuru mātes vēl bija dzīvas (3,1%). Sīpeles

Gulbju māju iemītnieka Kārļa Švāna mātei Lībai Legzdai bija 87 gadi (dz. 1859), Vecmuižas iedzīvotājas Annas Mūrnieks mātei Trīnei Mundrejs bija 88 gadi (dz. 1851.g.). Līvberzes pagasta iedzīvotājas Vilhelmīnes Ulmanes, dzim. Valtmanis, māte Marija Bankoviča bija 85 gadus veca (dz. 1854.g.).

To cilvēku vecuma grupā, kuri dzimuši 1876.–1880.g., mātes mūža ilgumu un nāves cēloni zināja 87,4%; 7% no šiem aptaujātajiem mātes vēl bija dzīvas. Pēc viņu sniegtajām ziņām, mātes mūža ilgums bijis no 26 līdz 102 gadiem (vidēji 70,4 gadi).

Izvērtējot iepriekšējās paaudzes sieviešu mūža ilgumu, jāatzīmē divas tendences: pirmā no tām rāda, ka mūža ilgums samazinājies 1861.–1865. gadā dzimušo cilvēku mātēm (tāpat kā vīriešu līnijā); otrā – nepārprotami atspēko vispāratzīto viedokli par to, ka sievietes dzīvojušas ilgāk. Te gan jāatrunā, ka vērtējot mūža ilgumu, nav ņemti vērā bērnu mirstības rādītāji.

Apkopojot visvecākās iedzīvotāju grupas atmiņas, jāsecina, ka tēva un mātes vidējais mūža ilgums, ieskaitot arī agri mirušos, nepārsniedza 70 gadu robežu. Tomēr bija cilvēki, īpaši vīrieši, kas sasniedza ilgdzīvotības rekordu – 75–95 gadus. Vienlaikus bija cilvēki, gan vīrieši, gan sievietes, kas mira jauni (26–30 gadu vecumā); šajā gadījumā nāves cēlonis varēja būt kāda slimība.

Ziņas par tēvatēvu, viņa mūža ilgumu un nāves cēloni, starp gados visvecākajiem aptaujātajiem Zemgales novada iedzīvotājiem (1842.–1855.g. dzimušajiem) spēja sniegt trīs (11,1%) cilvēki (4. tab.). Luīze Neilande no Sīpeles pagasta par tēvatēvu Juri Būdu teica, ka viņš miris 80 gadu vecumā, Līvberzes pagasta iedzīvotāja Līna Freimontāls par vectēvu Kristapu Zommeru stāstīja, ka viņš miris 90 gadu vecumā, bet Kristaps Brūms no Bērmuižas pagasta atcerējās, ka viņa tēvatēvs Krišs Brūms nodzīvojis 80 gadu. Pēc šo trīs cilvēku sacītā, kuriem pašiem 1939.gadā bija 84–97 gadi, viņu vectēvu mūža vidējais ilgums bijis 83,3 gadi.

Ziņas par mātestēvu šajā vecuma grupā sniedza tikai 3 cilvēki (11,1%), apliecinot, ka viņu vectēvi mātes līnijā dzīvojuši no 80 līdz 90 gadiem (vidēji 83,3 gadus).

Tā kā ziņas par tēvatēva un mātestēva miršanas vecumu ir visai līdzīgas (5. tab.) un neuzrāda lielas atšķirības arī pēc vecuma grupām, tās aplūkotas kopumā. No aptaujātajiem (60–90 gadu veciem sirmgalvjiem) ziņas par vectēvu mūža ilgumu sniedza 29–49%. Izņēmums bija visvecākie, no kuriem tikai 22% atcerējās savus pirms 19. gs. dzimušos vectēvus. Tomēr viņu sniegtās liecības nebija pretrunīgas, tās labi iekļāvās jaunāku gadu gājuma cilvēku sniegtajās ziņās, apliecinot, ka vectēvu mūža ilgums svārstījies no 70 līdz 90 gadiem, dažiem pat līdz 115 gadiem. Tādus datus par sava tēvatēva Kārļa Šturma 115 gadus ilgo mūžu sniedza 80 gadu vecā Anete Ulmanis, dzimusi Šturma, no Bērmuižas pagasta. Līze Lasmanis no Vilces atcerējās, ka viņas tēvatēvs Krišjānis Linbergs no Kalnamuižas nodzīvojis 110 gadu. Krišjānis Lešinskis no Bukaišiem stāstīja ka, ilgdzīvotības rekordu, nodzīvodams līdz 124 gadiem, uzstādījis viņa tēvatēvs (kam viņš gan bija aizmirsis vārdu). Iespējams, ka šie dati varētu atbilst patiesībai, ja ņemam vērā, ka aptau-

jātajiem, kā jau minējām, bija dzīvi tēvi, kas bija 97–100 gadu veci. Cilvēki, sākot no 74 gadu vecuma, un paaudze kopumā, atceras, ka daļa vecotēvu miruši spēka gados un mūža pilnbriedā (40–45 gadu vecumā). Ticams ir arī vecotēvu vidējais mūža ilgums 72–77 gadi (bez bērnu mirstības rādītājiem), kādu sniedza vecākās grupas aptaujātie. Atcerēsimies, ka ziņas sniedza cilvēki, kas paši 1939. gadā bija vecāki par 64 gadiem.

Atmiņas par vecāmmātēm (gan tēva, gan mātes līnijā) 1939. gadā sniedza 15–41% cilvēku, kas dzimuši 1842.–1880. gadā (6. tab.). Vissliktāk tās atcerējās visvecākā iedzīvotāju grupa (1842.–1855.g. dzimušie), labāk – 26% gadījumu – 1856.–1860.g. dzimušie aptaujātie. Sākot ar 74 gadu vecumu, visu pārējo vecuma grupu aptaujātie savas vecāsmātes atcerējās 38–45% gadījumu, daži zināja arī viņu mūža ilgumu un nāves cēloni. Kopumā atmiņas par mātesmāti tikai dažos procentos gadījumu bija sliktākas nekā par tēvamāti. Atsevišķos gadījumos, īpaši jaunākajā vecuma grupā (1876.–1880.g. dzimušiem), tās bija pat labākas. Mātesmātes mūža ilgumu zināja ceturtdaļa aptaujāto.

Jāatzīmē, ka līdzīgi kā vecotēvu gadījumā, arī izvērtējot mūža ilgumu mātesmātēm, parādās divas tendences. Pirmā liecina par visai ilgu mūžu, reizām pat ar mītisku nokrāsu. Tā, Paulīne Velve, dzimusi Ķīverts, no Bērmuižas atcerējās, ka viņas mātesmāte Marija (uzvārdu neatcerējās) nodzīvojusi līdz 115 gadiem. Interesanti atzīmēt, ka viņas māsa Marija Kviesis, dzimusi Ķīverts, to bija aizmirsusi, tāpat viņa neatcerējās tēvamātes mūža ilgumu, ko Paulīne atcerējās kā 60 gadu ilgu. Arī mātes mūža ilgumu māsas atcerējās dažādi – Paulīne minēja to kā 90 gadu ilgu, bet Marija – 100 gadu ilgu.

Pēc 94 gadu vecās Līnes Freimentāles, dzimušas Zommeres, atmiņām, 110 gadu nodzīvojusi arī viņas tēvamāte Grieta (uzvārdu neatcerējās), kas, spriežot pēc pašas aptaujātās gadiem, izklausās visai ticami. Arī Sīpeles pagasta iedzīvotājs Kristaps Vidiņš zināja stāstīt, ka viņa tēvamāte, kurai viņš bija aizmirsis gan vārdu, gan uzvārdu, nodzīvojusi 100 gadu.

Otra tendence, kas parādās cilvēku atmiņās, stāstot par savām vecāmmātēm, ir šāda – cilvēki reāli atceras arī vecāsmātes agro nāvi un tās cēloņus. Daļa no viņām mira jaunas – 27, 35, vai 40 gadu vecumā. Tomēr vidējais mūža ilgums (neietverot tajā bērnu mirstības rādītājus) bijis aptuveni 75,7 gadi. Spriežot pēc cilvēku atmiņām, tas pārsniedza mātes mūža ilgumu. Vai tas atsedz reālo ainu, tas gan vēl jāpārbauda.

I. tabula. Zemgales novada I paaudzes vecuma struktūra (pa pagastiem)
pēc 1939. g. antropoloģisko ekspedīciju materiāliem

Gadi	Sīpeles pagasts				Līv bērzes pagasts				Bērzmuižas pagasts				Zemgale			
	Kopējais skaits 630				Kopējais skaits 473				Kopējais skaits 1176				Kopējais skaits 2279			
	N	%	vīr.	siev.	N	%	vīr.	siev.	N	%	vīr.	siev.	N	%	vīr.	siev.
1842-1850	2	0,03	1	1	3	0,06	-	3	4	0,03	2	2	9	0,04	3	6
1851-1855	7	1,1	2	5	5	1,1	1	4	6	0,05	4	2	18	0,08	7	11
1856-1860	7	1,1	2	5	8	1,7	-	8	23	2,0	8	15	38	1,7	10	28
1861-1865	20	3,2	6	14	13	2,7	4	9	36	3,1	16	20	69	3,0	26	43
1866-1870	26	4,1	10	16	35	7,4	17	18	39	3,3	23	16	100	4,4	50	50
1871-1875	26	4,1	11	15	36	7,6	19	17	65	5,5	23	42	127	5,6	53	74
1876-1880	33	5,2	16	17	44	9,3	20	24	66	5,6	28	38	143	6,3	64	79
Kopā	121	19,2	48	73	144	30,4	61	83	239	20,3	104	135	504	22,1	213	291

2. tabula. Tēva mūža ilgums un nāves cēlonis
pēc 1842.–1880. g. dzimušo cilvēku atmiņām

Gadi	Kopējais skaits	Atceras		Dzīvi %	Min-max gadi	M gadi	Miruši %			
		n	%				No vecuma	Slimībām	Nelaiimes g.	Citi cēloņi
1842-1855	27	20	74,0	-	30-95	72,2	70,0	30,0	-	-
1856-1860	38	30	78,9	-	35-90	76,7	73,3	26,7	-	-
1861-1865	69	65	94,2	-	35-107	70,8	67,7	30,8	1,5	-
1866-1870	100	93	93,0	-	30-94	68,2	62,5	33,3	5,4	2,2
1971-1875	127	119	92,9	-	25-100	68,4	61,3	37,8	-	0,8
1876-1880	143	134	93,7	2,2	30-102	71,6	65,7	29,9	2,2	2,2
I paaudze	504	460	91,3	1,1	25-107	69,2	67,8	31,0	1,5	0,7

3. tabula. Mātes mūža ilgums un nāves cēlonis
pēc 1842.–1880. g. dzimušo cilvēku atmiņām

Gadi	Kopējais skaits	Atceras		Dzīvas	Min-max gadi	M gadi	Mirušas %				
		n	%				No vecuma	Dzemdībās	Slimībām	Nelaimes g.	Citi c.
1842-1855	27	13	48,2	-	26-98	68,6	76,9	7,7	10,5	-	-
1856-1860	38	32	84,2	-	56-102	73,2	78,1	-	21,9	-	-
1861-1865	69	58	84,1	-	33-102	65,6	72,4	1,7	24,1	-	1,7
1866-1870	100	87	87,0	2,0	37-100	69,6	69,0	2,3	28,7	-	-
1871-1875	127	117	92,1	3,1	28-100	70,4	76,1	1,7	20,5	0,9	0,9
1876-1880	143	125	87,4	7,0	26-102	70,4	72,0	-	27,2	0,8	-
I paaudze	504	432	85,7	3,2	26-102	71,2	73,1	1,4	24,5	0,5	0,5

4. tabula. Tēvatēva mūža ilgums un nāves cēlonis

Gadi	Kopējais skaits	Atceras		Dzīvi %	Min-max gadi	M gadi	Miruši %			
		n	%				No vecuma	Slimībām	Nelaiimes g.	Citi cēloņi
1842-1855	27	3	11,1	-	80-90	83,3	100	-	-	-
1856-1860	38	5	13,2	-	70-115	86	100	-	-	-
1861-1865	69	19	27,5	-	60-124	77,9	100	-	-	-
1866-1870	100	26	26,0	-	45-103	74,3	80,9	11,5	7,7	-
1971-1875	127	23	18,1	0,8	45-100	74,2	87,0	8,3	8,3	-
1876-1880	143	34	23,8	1,4	45-100	76,0	76,5	15,6	2,9	5,9
I paaudze	504	110	21,8	0,6	45-124	74,8	84,5	9,1	4,5	1,8

5. tabula. Mātestēva mūža ilgums un nāves cēlonis

Gadi	Kopējais skaits	Atceras		Min-max gadi	M gadi	Miruši %		
		n	%			No vecuma	Slimībām	Nelaiimes g.
1842-1855	27	0	0	-	-	-	-	-
1856-1860	38	6	15,8	70-90	78,8	100	-	-
1861-1865	69	9	13,0	40-80	67,6	89,9	11,1	-
1866-1870	100	20	20,0	45-90	70,7	80,0	10,0	10,0
1971-1875	127	24	18,9	45-90	73,4	70,8	4,2	25,0
1876-1880	143	36	25,2	50-102	78,0	78,0	5,6	2,8
I paaudze	504	95	18,9	40-102	72,9	84,2	6,3	9,5

6. tabula. Vecāsmātes mūža ilgums un nāves cēlonis

Gadi	Kopējais skaits	Atceras		Min-max gadi	M gadi	N	Miruši %			
		n	%				No vecuma	Slimībām	Nelaiimes g.	Citi cēloņi
1842-1855	27	4	14,8	70-110	81,3	4	100,0	-	-	-
1856-1860	38	10	26,3	40-85	68,9	10	90,0	10,0	-	-
1861-1865	69	29	42,0	60-112	79,5	30	96,7	-	3,3	-
1866-1870	100	38	38,0	50-100	77,6	39	92,3	7,7	-	-
1871-1875	127	51	40,2	35-115	71,9	54	85,2	5,5	0,8	-
1876-1880	143	64	44,8	27-100	76,7	66	89,4	7,6	1,5	1,5
I paaudze	504	196	38,9	27-115	75,7	203	90,1	7,9	1,5	0,5

Nāves cēloņi

Lai raksturotu 19.gs. pirmā pusē (1842.–1880.g.) dzimušās paaudzes tēvu miršanas cēloņus, jāsāk ar šās paaudzes vecātēva nāves cēloņu noskaidrošanu (4. un 5. tab.). Tieši tā var atsegt zināmas objektīvas tendences mirstības cēloņos. Pirms to darām, jānorāda, ka pētnieka priekšā ir izlase. Šī iedzīvotāju aptauja neatspoguļo laikmetu, jo pašreiz apskatāmi izlases veidā tikai visvecākā gadagājuma cilvēki, tāpēc pētījuma rezultāti var arī nesaskanēt ar datiem par mirstību literatūrā. Taču arī šajā gadījumā dzimtas atmiņā saglabājušās ziņas var vai nu papildināt zināmo, vai arī sniegt atbildes uz neskaidriem jautājumiem. Vēl jānorāda, ka ziņas par dzimtas priekšteču miršanas cēloņiem sniedz paaudze, kas var vairāk vai mazāk precīzi nosaukt slimības, tomēr nereti viņu atmiņā ir saglabājušies t.s. tautas nosaukumi, kuri ne vienmēr padodas precīzam medicīniskam aprakstam.

No visai nelielā 1842.–1860.g. dzimušo aptaujāto kopskaita (26%), kam vectēvi nomira 70–115 gadu vecumā, mazbērni kā vienīgo nāves iemeslu minēja vecumu. No aptaujātajiem, kam 1939.gadā bija 74–82 gadi (dzimuši 1861.–1865.g.), viens cilvēks kā agras nāves cēloni 40 gadu vecumā min tuberkulozi: to, kā mātestēva Jāņa Nettenberga nāves cēloni minēja 75 gadu vecais Kārlis Puļķis (dz. 1864.) no Sīpeles pagasta (dzimtas nr. 129). Vēl vienu slimības gadījumu kā tēvatēva nāves cēloni – gan 70 gadu vecumā – minēja Anna Komandiers no Džūkstes. Šās vecuma grupas cilvēki saglabāja atmiņā vēl kādu viņu vectēvu nāves cēloni – nelaimes gadījumu. To kā sava tēvatēva nāves cēloni minēja Matilde Jēkabsone, dzimusi Snikere, no Sīpeles pagasta.

1866.–1870.g. dzimušās vecuma grupas pārstāvji 10,9% gadījumu stāstīja, ka viņu vectēvi miruši no dažādām slimībām – triekas, plaušu karsoņa, tūskas, reimatisma, kādas iekšējās slimības. Trīs gadījumos vectēvi bija noslīkuši.

Jaunākas vecuma grupas cilvēki, kas dzimuši 1871.–1875.g., slimību kā nāves iemeslu minēja 17% gadījumā. Lielākā daļa (četri gadījumi) vectēvu mira ar trieku, vienā gadījumā nāves cēlonis bija tūska, citi mira ar tīfu un nieru slimībām. Trīs cilvēki kā nāves iemeslu minēja nelaimes gadījumus. Visjaunākie no Zemgalē aptaujātajiem vecākās paaudzes cilvēkiem (dz. 1875.–1880.g.) 10% gadījumu kā vecātēva nāves cēloni minēja slimību – trieku, plaušu karsoni, tūsku, sirdstrieku, vienā gadījumā holeru un audzēju.

Kopumā, spriežot pēc 1842.–1880.g. dzimušo cilvēku atmiņām, tikai katrā desmitā gadījumā nāves cēlonis bija slimības, mazliet vairāk cilvēku gāja bojā nelaimes gadījumos, bet vairākums mira vecuma nespēka dēļ.

Analizējot šās paaudzes atmiņas par vecāsmātes nāves cēloni, vispirms jāatzīmē, ka tās visās vecuma grupās ir vajākas nekā atmiņas par tēvu (6. tab.). Atmiņas par mātesmāti ir nedaudz labākas nekā par tēva māti. Kopumā, pēc mazbērnu atmiņām, 90% vecmāšu mira no vecuma. Tiesa gan, aplūkojot šo rādītāju atsevišķās vecuma grupās, var konstatēt, ka cilvēku skaits, kas mirst no slimībām, pieaug no aptaujāto vecākās grupas uz jaunāko; visai iespējams, ka tam ir arī objektīvs cēlonis.

Salīdzinot ar līdzīgu rādītāju vīriešu grupā, tēvu identitāti atceras vairāk aptaujāto, bet pēc saslimstības rādītāji ir gandrīz vienādi (10 un 8%); vīriešiem lielāku procentu veido nelaimes gadījumos bojā gājušie, sievietēm tas ir neliels (1,5%).

Pēc slimību analīzes redzam, ka ir atsevišķi gripas, holeras, tuberkulozes, plaušu karsoņa, asinssērgas gadījumi, kas, iespējams, ir epidēmijas sekas. Jāņem vērā, ka izpētes grupu faktiski pārstāv izlase. Faktu par epidēmijām balsta atmiņas: Jānis Neilands (dz. 1875.g.) atcerējās, ka tēvamāte mirusi 50 gadu vecumā ar tīfu vienlaikus ar mātestēvu, kas arī bijis tīfa upuris.

Kā izplatītākais šās paaudzes vīriešu mirstības cēlonis anketās tiek norādīts vecums. No vecuma nespēka miruši ap 70% iepriekšējās paaudzes vīriešu. Pārējie 30% miruši slimību dēļ. Jau šajā vecuma grupā iezīmējas tendence, kas rāda, ka arī 19.gs. apmēram trešdaļa cilvēku mirusi slimību dēļ. Kā nāves cēloņi minētas tuberkuloze, plaušu karsonis (5%), holera (vienā gadījumā), izsitumu tīfs (vienā gadījumā). Kopumā no slimībām miruši aptuveni 30% cilvēku dažādā vecumā, gan spēka gados, gan vecumā; vienā gadījumā tēvs miris 66 gadu vecumā no sirds slimības. 81 gadu vecais saimnieks Jānis Knochs no Bērmuižas pagasta, stāstīdams par savu tēvu, kas miris 72 gadu vecumā, par viņa nāves iemeslu minēja kuņģa vēzi. Ja minētā diagnoze ir pareiza, tad, iespējams, tas ir Latvijā vecākais saslimšanas gadījums ar vēzi.

Jāatzīmē, ka nāves cēloņu vidū tautas valodā tiek nosaukti “neatpūta” (55 gadu vecumā), “galvas krampji” (40 gadu vecumā); minēts arī viens alkoholisma gadījums (45 gadu vecumā), ko par tēva nāves cēloni minējis Andrejs Neimanis no Kalnciema pagasta. Kā nāves cēlonis minēts, piemēram, ievainojums turku karā, kura dēļ cilvēks miris 50 gadu vecumā. Kādā veidlapā par nāves cēloni minētas bailes, citās minēti nelaimes gadījumi (1,5%).

Kādas bija izplatītākās slimības, kas varēja būt par nāves cēloni?

Pirmajā vietā minēta trieka (3,7%), bet otrajā vietā – tuberkuloze (3,1%), no kuras mira gan jaunībā (25–30 gadu vecumā), gan vecumā; no šīs slimības mirušo cilvēku vidējais vecums bija 46,8 gadi (tūlīt pēc bakām, no kurām mira 30–45 gadu vecumā). Trešajā vietā kā nāves cēlonis minēta tūska (2%). No krūšu slimību izraisītiem sarežģījumiem miruši 1,7% tēvu, no plaušu karsoņa – 1,3% iepriekšējās paaudzes vīriešu.

Mātes nāves visizplatītākais cēlonis bija vecuma nespēks. Minētas arī vairākas slimības, kas bijušas par nāves cēloni gandrīz 30% sieviešu. Saskaņā ar bērnu atmiņām, agra nāve (26 gadu vecumā) bijusi saistīta ar dzemdībām. Minēti gadījumi, kad nāvi izraisījusi pneimonija. Līvberzietis Ansis Vīksna, stāstot par mātes Katrīnas, dzimušas Brancis, nāves cēloni minējis rozi.

Kopumā, kā tas atspoguļojas cilvēku atmiņā, 19.gs. sākumā gandrīz 70% cilvēku mira aiz vecuma, apmēram trešdaļa no slimībām; retāk nāves cēlonis bija nelaimes gadījums. Šie fakti ir pārliecinoši, jo par tiem runā visu vecuma grupu cilvēki. Spriežot pēc atmiņām, no slimībām, kas, izraisīja nāvi, pirmajā vietā minēta trieka

(izraisīja nāvi 5% vīriešu un 3% sieviešu). Otrajā vietā pēc saslimstības biežuma bija tuberkuloze – nāves cēlonis 3,4% vīriešu un 2,8% sieviešu. Seko tūska, kas izraisīja nāvi 2% vīriešu un 1% sieviešu, tad krūšu slimības, no kurām mira 1,7% vīriešu un 0,2% sieviešu, un plaušu karsonis – nāves cēlonis 1,3% vīriešu un 2,3% sieviešu. Kā liecina cilvēku atmiņas, no plaušu karsoņa vairāk mira sievietes. Kā atsevišķas slimības, kas izraisījušas nāvi, minētas astma (1,3% vīriešu un 1,5% sieviešu), izsitumu tīfs (1,1% vīriešu un 0,5% sieviešu) un bakas. Īpaši jāizceļ kuņģa vēzis, ar kuru mira 1,5% vīriešu. Cilvēku atmiņas liecina, ka jau tolaik sievietes slimājušas ar krūts vēzi.

Lai objektīvāk spriestu par slimībām, kas piemeklēja 19.gs. sākumā Zemgales novadā dzimušos, jāpievēršas datiem, kas atrodami medicīnas vēstures literatūrā. To gan nav daudz un, iespējams, ka literatūra sniedz visai vienpusīgu ieskatu. Vairākums pētnieku, kas rakstījuši par slimībām, kādas bija izplatītas Baltijas guberņās 19.gs. sākumā, norāda uz infekcijas slimībām, pēc kurām Krievija ieņēma vienu no pirmajām vietām pasaulē. Katru gadu Krievijas Eiropas daļā kopējā mirstība bija 31,2–40,5 cilvēku uz 1000 iedzīvotājiem. No izplatītākajām infekcijas slimībām pētnieki min holeru, mēri, malāriju, gripu, tīfa parazitiskās formas, zarnu slimības un bērnu infekcijas slimības.⁸

Viena no visbiežāk sastopamām slimībām, turklāt ar epidēmisku un pat panepidēmisku raksturu, bija holera, kas bija izplatīta arī 19.gs. un pat 20.gs. sākumā. Pētāmo paaudzi varēja skart 1818.–1823. gada holeras epidēmija, vai arī nākamā, kas plosījās Latvijā 1826.–1837. gadā. Taču Zemgales novada vecākās grupas iedzīvotāji (dzimuši no 1842. līdz 1855.g.) savās atmiņās par vecākiem neapstiprina pieņēmumu, ka iepriekšējā paaudzē daudz cilvēku būtu miruši tieši holeras dēļ. Vilis Derums, kas, šķiet visvairāk pētījis seno latviešu slimības, visai plašā rakstā norāda, ka jaunākais holeras uzliesmojums, par ko rakstīja arī *Latviešu Avīzes*, bijis 1831. gadā Vidzemē un Kurzemē un ar pārtraukumiem ildzis līdz pat 1892. gadam. 1830. gadā *Latviešu Avīzes* raksta par holeras epidēmiju: Jelgavas apriņķī no 4. jūlija līdz 28. septembrim saslima 1912 cilvēki, bet nomira – 968. 1849. gadā Kurzemē pēc 7. septembra saslima 102 cilvēki, bet nomira 63, bet Vidzemē epidēmijā, kas sākās 6.jūlijā, saslima 153 cilvēki, no kuriem nomira 100. Līdzīgi saslimšanas un mirstības rādītāji minēti 1852.–1853.g. epidēmijā, kā arī 1855. gada epidēmijā, kas plosījās Kurzemē no 8. aprīļa līdz 22. novembrim, kad saslima 453, bet nomira 210 cilvēku.

Kā jau minējām, šie dati nesaskan ar vecākās paaudzes cilvēku atmiņām, taču parādās vidējās paaudzes atmiņās par vecākiem un vecvecākiem. Citu slimību vidū, kuras bija sastopamas 19.gs. sākumā, V. Derums, kā arī citi autori, min asinssērgu (acīmredzot dizentēriju), kas epidēmijas veidā 1850. gadā plosījās Liepājas apkārtnē. Turklāt tā bijusi sastopama tik bieži, ka “*nebijis nevienas mājas, kur nebūtu slimojis vismaz viens cilvēks*”. Miruši galvenokārt bērni un veci cilvēki. Dažu pētnieku, arī V. Deruma¹⁰, pieminētās slimības, piemēram, skorbutu un kašķi, neatzīmē neviens no aptaujātajiem.

Rezumējot, jāsaaka, ka atmiņas ir visai interesants vēsturiskuss datus papildinošs materiāls – medicīnas vēsturnieki biežāk fiksē un sniedz bojāgājušo cilvēku skaitu, bet dzimtas atmiņas norāda arī uz slimību pārdzīvojušiem cilvēkiem. Katrā ziņā šis materiāls vēl gaida apkopojumu. Pārskats par 1842.–1880.g. dzimušo zemgalešu atmiņām par viņu vecākiem un vecvecākiem, to mūža garumu un nāves cēloni, ir pirmais mēģinājums atklāt svarīgus un nozīmīgus vēstures aspektus caur cilvēku atmiņu prizmu. Vai šie materiāli kļūs par populāru vēstures avotu, tas jānoskaidro turpmākos pētījumos.

Atsauces un skaidrojumi

- 1 Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzeja 7. fonds, kārtas Nr. 11590–12220, 2 ank.-971 Ank. Ekspedīcijas sastāvā Dr. K. Arājs, Dr. N. Lūkina, laborante Tālberga.
- 2 Turpat. 8. fonds, kārtas Nr. 12228–12700, ank. Nr. 982–1761.
- 3 Turpat. 9./10. fonds, kārtas Nr. 12701–13876; Ank. Nr. 12701–17700.
- 4 *Straubergs J.* Sīpeles pagasts senās dienās: Sīpeles pagasta pašvaldība. – 1936. – 23. lpp.
- 5 Turpat. 18. lpp.
- 6 LVVA, 630. fonds, 1. apr., 407 lieta.
- 7 Turpat.
- 8 *Дерумс В. Я.* О естественном движении населения Латвии в XIX веке// Из истории медицины. – Рига: Звайгзне, 1962. – Т. IV. – С. 45–57.; *Дерумс В. Я.* О диагностике некоторых болезней в Прибалтике в конце XVIII и начале XIX века// Из истории медицины. – Рига: Авотс, 1980. – Т. XII. – С. 59–64.; *Васильев К. Г.* Развитие отечественной эпидемиологии в XIX веке// Из истории медицины. – Рига: Звайгзне, 1959. – Т.2. – С. 101–114.; Его же. Из истории борьбы с эпидемиями сыпного тифа в Прибалтике // Turpat. – С.161–163.
- 9 *Derums V.* Dažas seno latviešu slimības// Padomju Latvijas Ārsts. – 1940. – Nr.2. *Derums V.* Par asinsnolaišanu seno latviešu dziedniecībā// Ārsts. – 1940. – Nr.8. [Atsevišķs novilkums.]
- 10 *Derums V.* Ārstnieciskā palīdzība latviešiem 18.gs.beigās un 19.gs. sākumā// Padomju Latvijas Ārsts. – 1941. – Nr.1. – 69.–77. lpp; *Васильев К. Г., Богачева П. П., Вайдепс Л. Л.* К истории холерных эпидемий в Латвии в XIX–XX столетиях// Из истории медицины. – Рига: Звайгзне, 1962. – Т. IV. – С.65–77.

Some Causes of Death and Reasons of Life Span of the 19th Century Inhabitants of Zemgale According to Anthropology Expedition Data (Summary)

By Rita Grāvere

In 1939 the Anatomical institute of the Latvian University together with the Institute of Nations Life Power has put into practice the programme of anthropological investigations during June and the end of summer in three parishes (Sīpele,

Līvberze, Bērzmuiža) – 1176 persons have been investigated; an important place was devoted to social anthropology questions. In this questionnaire, which was formed by J. Prīmanis Anatomy institute collaborators together with those of the Institute of Nations Life Power, were included a series of demographic, genealogical, medical and socially motivated questions. From all these social anthropology questions in 1939 the investigation included memories of the older generation questioned (born 1842–1880) about the life span of their parents and grandparents (the lines of father and mother) and the causes of their death.

About 91.3% of the questioned could name the causes of the life span of their fathers. 93–94% of the older generation (aged 59–74) have kept memories about the life span of their fathers. Elderly people, after 83 had weaker memories. The oldest generation of Zemgale estimated the life span of their fathers as being from the age of 25 up to 107 (the average being 69.2 years). The majority of the previous generation died of old age (almost 75%), 31% died of diseases, 1.5% of cases suffered lethal accidents.

87–92% of the questioned gave information concerning their mothers' life span. However, from the oldest people (born from 1842 to 1855) only 48.2% remembered the life span of their mothers. The life span of women of the previous generation alternated from 26 to 102 years (the average being 71.2 years). In most cases was the cause of death mentioned was during labour and delivery (19%). However, 73.1% of mothers had died from old age, while 24.5% from various diseases.

Only 21.8% of those questioned could give information about their father's father, while still fewer ones about their mother's father (18.9%). Their grandfathers' ages were from 40 up to 124 years. Men of this generation died mostly of old age; only 6–9% died of diseases.

The older generation of Zemgale could give information about their grandmothers only in 38.9% of cases. Those who were questioned evaluated their age from 27 up to 115 years. The cause of early death in these cases was also death during child – birth.

On the whole according to people's memories, almost 70% of persons at the beginning of the 19th century died because of old age one – third from diseases, and more seldom it was caused by accidents

Rita Grāvere, *Dr. hist.*

Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzejs

Kronvalda bulv. 9.

Rīga, LV-1010

Latvija